

Áletrun á Sveinku í
Bessastaðagerði.

Helgi Hallgrímsson

Ádrepa um vörður og vörðuhleðslu á Héraði

Frá öröfi alda hafa menn hlaðið vörður, þar sem lausagrjót er að finna, og hér á landi eru vörður algengt fyrirbæri, enda er óvíða langt í grjót. Þær eru af ýmsum stærðum og gerðum, enda byggðar í ýmsum tilgangi, gjarnan úr hellum ef þær eru fyrir hendi. Misjafnlega er til þeirra vandað, en sumar geta kallast listaverk; margar hafa eigin nöfn. Hér verður greint frá vörðum á Norðurþyggð Fljótsdals, þar sem getur að líta óvenjulegt úrval af myndarlegum vörðum og tekin dæmi um reisulegar vörður annars staðar á Héraði.

Hin ýmsu hlutverk vörðuhleðslu

Upprunaleg merking orðsins varða er að *gæta*, sbr. no. vörður, að halda vörð, vera á verði o.s.frv. (Íslensk orðabók birtir heila síðu með orðum af sama stofni). Hinn almenni tilgangur vörðuhleðslu er að merkja ákveðinn stað eða leið, eða að vera til vitnis um eitthvað sem gerst hefur. Vörður sem minnismerki eru ævagamalt fyrirbæri, og kallast sú gerð líka *varði* eða minnisvarði. *Knebelsvarða* í Öskju er þar gott dæmi.

Það vill svo til að við eigum forna heimild í þá veru úr Hrafnkelsdal eða nágrenni. Eftir að Hrafnkell Freysgoði hafði vegið Einar smalamann sinn, á Grjóttteigsseli, fyrir að ríða Freyfaxa, létt hann færa líkið „vestur á hjallann frá selinu og reisti vörðu hjá dysinni. Þetta er kölluð *Einarsvarða* síðan. Hér er haldinn miður aftann frá selinu.¹ Grjóthóll nálægt ármótum Grjótár og Grjótárdrags á Vesturöræfum, kallast nú þessu nafni.

Hér kemur fram að Einarsvarða var eyktamark frá selinu. Slíkar eyktavörður eru algengar um land allt. Þær voru gagnlegar við tímasetningu, og gjarnan kenndar við eyktirnar, svo sem Dagmálavarða, Nónvarða o.s.frv. Skyldar þeim eru miðavörður af ýmsu tagi, sem nýttar voru til viðmiðunar af sjó og sem siglingamerki við hafnir o.fl. Af því tagi er *Bóndavarða* við Djúpavog, þar sem nú er komin sjónskífia og loftnet, en þaðan er fegurst útsýni yfir þorpið.² Nafna hennar í Seley við mynni Reyðarfjarðar var einnig þekkt, enda engin venjuleg varða.³

Landamerkjavörður hafa eflaust verið hlaðnar á öllum tímum í sögu Íslendinga. Þær eru stundum merktar með LM eða einhverri rún, og stundum voru settir kolamolar í þær.⁴ Viða á alfaraleiðum milli dala og heraða er örnefnið *Þrívörður*, þar sem oft má finna þrjár vörður eða vörðubrot. Páll Pálsson telur þær bera vitni um forn landamerki eða lýritti sem hann kallað.⁵ Ekki má gleyma mögulegu hlutverki varða í tengslum við hugmyndir Einars Pálssonar um landnámið, sem Þórarinn Þórarins-

son arkitekt frá Eiðum reifaði, með dænum úr nágrenni Reykjavíkur, á vörðulíkingi á Egilsstöðum 1995.⁶

Langt er síðan farið var að merkja fjallvegi með *leiðarvörðum*. Framan af voru þær fáar, með löngu millibili, stóðu við upphaf og enda leiðar og á fáeinum, áberandi stöðum á milli. Oft munu hafa verið stefnuvívars á þeim. *Biskupaleiðin*, sem Skálholtsbiskupar fóru um hálandið norðan Vatnajökuls til Austurlands, var dregin fram í dagsljósið fyrir nokkrum áratugum af Jóni frá Helluvaði og börnum hans, og rakin eftir ævagömlum vörðubrotum.⁷

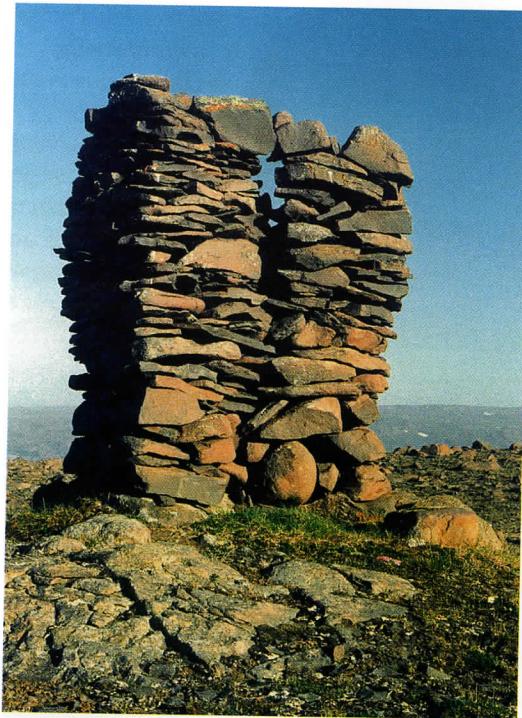
Á Hellisheiði á Suðvesturlandi var *Biskupsvarða*, ævagömul, stór og mikil, krosshlaðin, sem getið er í heimild frá 1703, og stóð fram á 19. öld. Úr efni hennar var síðan byggður kofi, hlaðinn úr hellum upp í topp, sem enn mun standa.⁸ *Konungsvarðan* á Holtavörðuheiði var hins vegar ekki reist fyrr en 1936, í tilefni af konungsheimsókn.

Árni Björnsson telur⁹ að ekki hafi verið byrjað skipulega að *varða fjallvegi* fyrr en á seinni hluta 18. aldar, þegar stjórnvöld og embættismenn fóru að gangast fyrir því. Árið 1776 voru fyrst settar reglur um sílka vörðun, og áttu vörður að vera svo þéttar að milli þeirra sæist í dimmviðri. Sílka röð af vörðum getur m.a. að líta meðfram þjóðvegi á Mývatnsörfum. Þessar leiðarvörður voru oftast í kringum einn metri á hæð, og stundum voru þær tölusettar.

Sérstöðu hafa svonefnar *beinavörður* eða *beinakerlingar*, sem ýmist eru grjóthrúgur eða allstórar vörður og víða má finna á fornum fjallvegum, m.a. á Smjörvatnsheiði; auk þess að vera vegvisar höfðu þær skemmtigildi. Af þeim flokki eru vörður sem hýsa gestabækur og finna má á ýmsum fjallstindum. Skyldar þeim eru „dysjar“, grjóthrúgur við gamlar leiðir, sem vegfarendur töldu sér skylt að kasta í steinum, til fararheilla og urðu oft býsna stórar af þeim sökum, t.d. *Djáknadys* á Hálsströnd við Hamarsfjörð. Varðan á *Völvuleiði* á Hólmahálsi er í sérflokk, en hún var endurnýjuð undir lok síðustu aldar.¹⁰

Í byggðum voru leiðir á beitarhús og sel einnig merktar með vörðum, sem gjarnan voru við það kenndar og nefndar Selvörður. Á fyrri hluta 20. aldar byggðu mælingaflokkar undir stjórn Dana sérstakar *landmælingavörður*, oftast á fjöllum uppi. Þær eru yfirleitt breiðar, býkúpu- eða keilulaga, en litið til þeirra vandað. Auk þess að vera kenndar við ákveðið hlutverk hafa vörður oft fengið nöfn af mönnum eða atvikum, lögun sinni, eða staðsetningu, og fjöldi örnefna er dregin af vörðum, svo sem Vörðufell, Vörðuhraun og Vörðuholt.

Hér má geta um *skólavörður*, sem hlaðnar voru á síðustu öld, af nemendum ýmissa skóla. Ein slík

Samsteypa í Arnheiðarstaðafjalli, 26. 6. 1988.

er á Vaðlaheiði, andspænis Menntaskólanum á Akureyri, myndarleg varða, sem sést vel frá skólanum, en ekki að sama skapi vönduð. *Skólavarðan*, sem eitt sinn prýddi Skólavörðuholt í Reykjavík, var tveggja hæða útsýnisturn, byggður 1868 úr tilhöggnu og límdu grjóti, af lærðum steinhöggrara. Það lýsir ótrúlegri skammsýni Reykvíkinga að rífa þetta minnismerk.

Þrátt fyrir þessa ríkulegu hefð er fátt um prentaðar heimildir um vörður á Íslandi, t.d. eru vörður ekki nefndar í efnisatriðaskrá hinnar merku þjóðháttabókar Jónasar frá Hrafagnili. Fólk sem hefur gengið fjallvegi í Evrópu segir fjallaskörð stundum vörðuð, en almennt sé þar miklu minna um vörður en hérlandis. Það getur m.a. stafað af annarri bergerð. Fornberg og kalksteinn klofna sjaldan í hellur eins og gosbergið. Í Suður-Noregi voru vörður notaðar til að kveikja á elda þegar ófriður var í aðsigi.¹¹

Vörður á Norðurbyggð Fljótsdals

Á æskuárum mínum í Fljótsdal kynntist ég myndarlegum vörðum, sem dreifðar eru um hraun og hlíðar. Þær standa flestar á áberandi stöðum, og stundum fleiri en ein á sama stað. Þær gefa landinu svip og gera það eftirminnilegra. Í dimmviðrum hafa þær auðveldað mönnum að rata. Sumar höfðu nöfn og voru þá örnefni um leið.

Par á meðal er **Samsteypa**, stór og fornleg varða, um 2 m á hæð, ofan við heiðarbrún, um 500 m y.s. Hún er tvöföld, og virðist annar helmingurinn hafa verið hlaðinn til styrktar hinum.

Sveinka í Brekkugerði,
18. 7. 1989.

Skammt frá henni er byrgisrúst og undirstaða að annarri vörðu. Á Grásteinshlíð eru tvær vörður, í um 400 m hæð, við smalakofarúst (kápumynd á aukablaði Glettings, 2000). Á Hálsi, ofan við Samsteypu, eru tvær vörður er heita *Biskupsvarða* og *Prófastavarða*, og vísa á Merkisleið, gamlar götur frá Arnheiðarstöðum að Merki á Jökuldal.

Síðar kynntist ég stærri og veglegri vörðum, og það merkilega var, að þær eru langflestar í minni sveit, á tiltölulega litlu svæði, báðum megin við Hengifossá. Í öðrum sveitum á Héraði eru vörður óvíða sambærilegar. Þar er fátítt að þær séu hærri en 1,5 m og enn sjaldgæfara að vandað sé til hleðslu þeirra. Myndarlegar vörður hittast þó á fæeinum jörðum í Eiða- og Hjaltastaðapínghá og við Fjarðarheiðarveg, sem síðar verður getið.

Páll Pálsson á Aðalbóli hefur tjáð mér, að nokkuð sé um myndarlegar vörður á Efra-Jökuldal og heiðunum báðum megin við hann, sem ég hef fáar skoðað. Hann hefur viðrað þá tilgátu, að vörðuhleðslan, oft með tilheyrandí áletrun, hafi verið ættareinkenni afkomenda Þorsteins Jökuls, sem var bóni á Brú um 1500. Einn þeirra, Þorsteinn Jónsson, flutti frá Hákonarstöðum að Melum

í Fljótsdal laust fyrir aldamótin 1800, og varð ættfaðir Melaættar.

Á Melum og nágrenni eru einmitt vönduðustu og reisulegustu vörðurnar í Fljótsdal, og þrjár þeirra a.m.k. eru merktar með ártali og fangamarki þeirra er hlóðu, sem enn eru furðu skýr. Tvær þessara merktu varða eru nefndar *Sveinkur*, eftir hleðslumanninum, Sveini Jónssyni. Í manntali 1890 er hann skráður í Bessastaðagerði, 27 ára, ógiftur, fæddur í Hjaltastaðasókn. Ekki er mér kunnugt um æviferil hans, og veit ekki til að hans sé getið í sambandi við annað en þessar tvær vörður. Má þó segja að fáir vinnumenn á Íslandi hafi skilið eftir jafn athyglisverð minnismerki, því að Sveinkurnar skera sig úr öðrum vörðum hvað snertir vandaða hleðslu og fagurt yfirbragð. Þær eru báðar í 300–350 m hæð yfir sjó.

Önnur Sveinkan er í hlíðinni upp af **Bessastaðagerði**, við Brúarlækjargil að utanverðu. Hún er reglulega ferhyrnd, $1,3 \times 1,1$ m að grunnfleti, og $2,8\text{--}2,9$ m á hæð. Hún er að mestu úr fremur þunnum hellum, og þær sem mynda hornin eru oftast nokkurn veginn rétthyrndar, eins og þær hafi verið höggnað til. Smáhellur eru felldar inn í flestar raufar, svo hleðslan er óvenju jöfn og heilleg. Hún endar í hvolflaga toppi, með toppsteini, sem er rauður af skófum. Á steini norðan í vörðunni, um það bil í augnhæð, er grafin þessi áletrun: 1890 Sv J.

Sveinka í Bessastaðagerði,
11. 7. 1989.

Sveinka í Brekkugerði er í fjallinu inn og upp af bænum, nálægt merkjum við Brekku. Hún er svipuð hinni að lögun og stærð. Hún er $1,25 \times 1,25$ m að grunnmáli og 2,8 m á hæð, en stendur auk þess á klöpp, svo hún sýnist hærri. Hún er óvenju jafngild, svo hún líkist turni, enda um 1×1 m efst. Toppstein vantart, sem hefur líklega verið á henni í upphafi, og þá hefur hún verið um 3 m. Þessi varða er jafnvel ennþá vandaðri en sú fyrri, enda seinna hlaðin, og minnir hleðslan á forna műrveggi í Evrópu. Í um meters hæð að austan er rist á einn hellusteininn: 1893 *Sv J.* Nokkru utar og ofar eru merki um smalabyrgi, kallað *Miðskáli*.

Stapavarða á Melum er sú briðja af þessum merktu vörðum. Hún stendur á allháum kletta-stapa, á *Stapahlíð* inn frá Hengifossi, í um 400 m hæð y.s., upp af bænum Melum og ber við loft þaðan. Hún er hæst þeirra varða sem ég hefi skoðað í Fljótsdal. Nákvæm mál eru ekki fyrir hendi, en ég hef giskað að hæðin væri 3,2–3,3 m og grunnflötur $1,3 \times 1,4$ m á kant. Hún er reglu-lega ferhyrnd, fláir nokkuð jafnt upp, og er um 1×1 m um miðju, með nokkuð reglulegum toppi. Hleðslugrjótið er ekki eins gott og í Sveinkunum, og ekki eins vandað til hleðslunar. Samt hefur Stapavarðan staðið af sér öll veður í næstum hálfa aðra öld. Nálægt miðri hæð að norðvestan er þessi áletrun: *Jón 1870 Eiríkur*.

Í örnefnaskrá Mela er sagt að þeir bræður, Jón og Eiríkur Andréssynir Kjerúlf, hafi hlaðið vörðuna, en þeir voru þá ungar menn á Melum (Jón f. 1847, Eiríkur f. 1849). Andrés faðir þeirra var sonur Jörgens læknis Kjerúlf, forföður Kjerúlfssættar á Íslandi, og Önnu Jónsdóttur, Þorsteinsonar á Melum, af ætt Þorsteins Jökuls. Jón varð bóndi á Melum, faðir Methúsalems á Hrafnkelsstöðum, en Eiríkur bjó með Þorvarði lækni, bróður þeirra, á Ormarsstöðum og lést fyrir aldur fram. Sonur hans var Jörgen E. Kjerúlf smiður og skáld.

Á klettahrauk, nokkru innar á *Stapahlíðinni*, beint upp af Melabænum, er önnur varða sem kallast **Húka**. Hún er um 2 m há og $0,65 \times 0,75$ m að grunnmáli, jafnbreið upp, og mjög skófum klædd, gæti verið frá öndverðri 19. öld eða eldri. Á *Bruarlækjarhnaus* upp af Bessastaðagerði er áberandi varða, nálægt 2,5 m á hæð, ferhyrnd, $0,8 \times 1$ m að grunnmáli og álíka digur um miðju. Við hana er vörðubrot, líkast sem byrjun á vörðu.

Myndarlegar vörður eru á brúnum, báðum megin við **Hengifoss**. Sú innri er um 1,8 m á hæð og stendur á fallegum stuðlabergsstapa og er því býsna áberandi tilsvýndar. Hún er þríhyrnd, um 1 m á kant neðst, og virðist vera hálfgert hrófatildur. Varðan á ytri gljúfurbarmi er ferhyrnd, álíka há, en fallega hlaðin, rauðleit af skófum. Hvorug þeirra

hefur nafn, svo kunnugt sé. Upp af Hengifossi er *Hallormshraun*. „Á því er gömul varða, 50–70 árum eldri en Stapavarðan“, segir í örnefnaskrá.

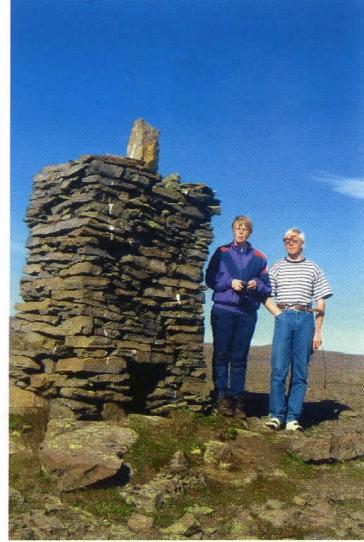
„Stóri varða, frábærlega vel og fallega hlaðin, stendur á stórum steini við veginn milli Lambakíls og Vegupsar. Heitir **Finna**.“¹² Hér er átt við Bessa-staðaveg, sem greinist á Vegups í Klausturselsveg og Eiríksstaðaveg. Varðan er nálægt þessum vegamótum. Norðvestan við Lambakíl er önnur varða sem heitir **Steinka** (*örnefnaskrá*). Ég hef ekki skoðað þessar vörður, og ekki fundið neina heimild um tilefni nafnanna á þeim.

Flestari umræddar vörður á Norðurbyggð Fljótsdals virðast ekki gegna neinu sérstöku hlutverki, nema ef til vill að auka fjölbreytni landslagsins, því að þær eru fyrir löngu orðnar órofa hluti þess. Auk þess koma nafngreindar vörður að sama gagni og önnur örnefni í landinu. Áletranir gera vörðuna jafnframtað að minnismerki.

Það er athyglisvert að Sveinkurnar eru báðar í miðjum hlíðum, og bera hvergi við himin neðan frá séð. Virðist því ljóst að staðsetning þeirra hefur ráðist af því hvar Sveinki gat haldið ám eða sauðum til beitar. Pannig munu margar vörður vera til komnar, sem dægrastyting smalamanna, er stóðu yfir sauðfé að vetrarlagi. Við sumar þeirra eru smalakofabrot. Eins og nærrí má geta hefur beitartíminn verið lengi að líða, og kald-samt að vera aðgerðarlaus langtínum saman. Vörðuhleðslan veitti skemmtun og áreynslu, og sumir hafa fengið útrás fyrir listgáfu sína í þessum byggingum. Sjálfsgagt hafa kvíasmalar líka hlaðið vörður, en þeir voru yfirleitt ungar að árum, og hafa þeirra vörður því verið minni og óvandaðri.

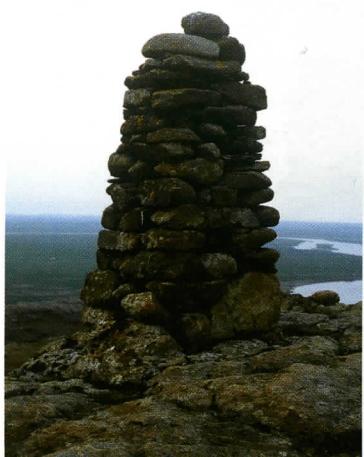
Stapavarða í Melafjalli,
11.7. 1989.

Smali á Fiskidalshálsi, Jökuldal, 23. 8. 1998.

Sigmundarvarða á Brennisteðum, 11. 9. 2001.

Varða á Stórási, Þórsnesi, 14. 7. 1990.

Hins vegar hlóðu þeir oft smalakofa, sem víða sjást merki um.

Stapavarðan og vörðurnar við Hengifoss eru hins vegar varla þannig til komnar. Sauðfé var ekki haldið til beitar svo hátt í fjalli. Líklega hafa þær fremur verið hlaðnar af rómantískum hvötum og metnaði hleðslumanna, eða áhrifum hins hrikafagra umhverfis á þessum slóðum. Metnaður Sveinka hefur kannski verið að hlaða vandaðri vörður en synir óðalsbónans á Melum, sem honum vissulega tókst. Vörðuhleðslan var alþýðulist.

Vörður á Brúarhálsi (Fiskidalshálsi), Jökuldal

Þrjár myndarlegar vörður og ein minni eru í þyrringu á hjalla á Brúarhálsi, vestan við Þverárvatn, og blasa við af vegslóðinni þegar ekið er upp frá Brú. Sigurður Aðalsteinsson frá Vaðbrekku telur líklegt að þær séu hlaðnar af feðgum, er báðir hétu Einar Einarsson, og bjuggu á Brú mestalla 19. öld, en Halldór Sigvarðsson „hressti aðeins upp á þær“ um miðja 20. öld.¹³ Innantil á sama hálsi, skammt frá vegi að Laugarvalladal, er sérkennileg varða, breið, með gati neðst, sem skríða má í gegnum. Er líkt og hún standi á tveimur fótum. Hún er nálægt 2 m á hæð, og um $0,6 \times 1,3$ m að grunnmáli, flöt að ofan, en á henni er íboginn, aflangur steinn, um 40 sm. Páll Pálsson kallar hana *Smala*. Allar þessar vörður eru vel hlaðnar, úr hellum, og má ætla að sömu menn hafi hlaðið þær. Páll segist þekkja þrjár aðrar klofsvörður á svæðinu umhverfis Efra-Jökuldal. Hann heldur að klofið hafi verið notað sem stefnuvísun. Á Smala vísar klofið í suðaustur, niður í dalinn. Fagurt útsýni er frá Smala yfir Laugarvalladal.

Vörður á Marköldu á Hraunum

Þegar Jón Jónsson prestur á Stafafelli í Lóni kannaði gamla leið milli Viðidals í Lóni og Suðurdals Fljótsdals 1886, með tveimur Héraðsmönnum, fundu þeir vörður og vörðubrot á nokkrum stöðum á leiðinni, m.a. myndarlega vörðu á hæð skammt frá Sauðárvatni, sem þeir nefndu *Marköldu*, og vörðubrot við hlið hennar, sem þeir hlóðu upp í sömu stærð. Leiðin var svo endurvörðuð að einhverju leyti 1894.¹⁴ Sigurður, sonur Jóns á Stafafelli,

ritaði skemmtilega lýsingu á ferð yfir Hraun sumarið 1930, er hann var fylgðarmaður nokkurra Reykvíkinga á þessari leið, og segir m.a.:

„Markalda heitir hæsta bunga, þar sem vötnum hallar norður til Fljótsdals og suður til Skaftafelssýslu. Þar standa tvær vörður nær saman, og var stuðlabergsdrangur láttinn yfir bilið milli þeirra, svo dyr mynduðust milli héraða, en nú var, dyratréð fallið niður, en vörðurnar sóma sér vel. Frá þessum stað vísa vörður enn leið að Sauðárvatni ...“¹⁵

Eflaust eru þetta vörðurnar sem faðir Sigurðar hressti við 1886. Í greininni er mynd af vörðunum, sem eru á að giska mannhæð, líklega hrинглага, hlaðnar úr hellum, flatar að ofan, en með háum toppsteinum. (Örnefnið Markalda hefur færst til á kortum).

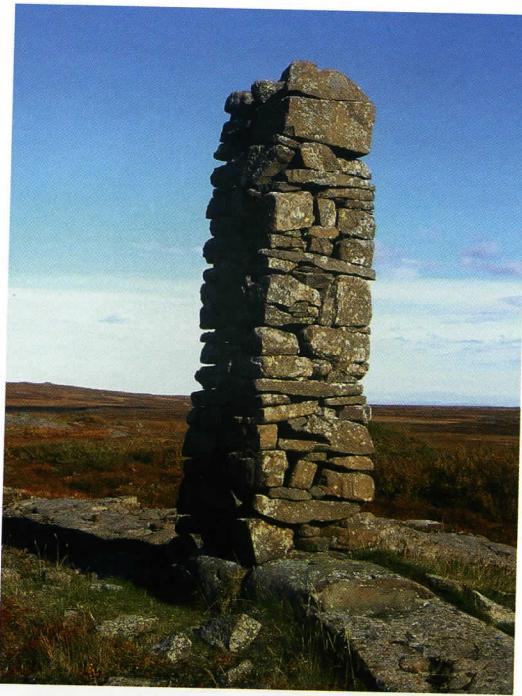
Vörður í Útmannasveit

Á *Brennisteðum* í Eiðaþinghá eru nokkrar myndarlegar vörður. Ein þeirra er vel þekkt og kallast *Sigmundarvarða*, kennd við Sigmund Matthíasson Long, sem bjó um tíma á Brennisteðum á síðari hluta 19. aldar og talið er víst að hafi hlaðið hana. Hún stendur á klapparnefi, efst á svonefndum *Kollí*, klettahrauk inn og niður af bænum, rétt við heimveginn, og er því mjög áberandi þegar ekið er heim. Hún er um 2,2–2,3 m á hæð, en hefur líklega verið um 2,5 m, því að allstór toppsteinn er fallinn af henni og liggur við hlið hennar. Varðan er hérumbil sívol neðantil, og er grunnflötur hennar um $1,7 \times 1,8$ m, en ofantil er hún nokkurn veginn ferköntuð, um $0,7-1$ m að þvermáli. Hún er allvel hlaðin, aðallega úr hellugrjóti af klettinum, og mjög vaxin rauðgulum skófum (klettaglæðu).

Ein eða fleiri vörður eru á öllum ásum utan og austan við bæinn og uppi í fjallini. Er talið að Jóhann Þórarinsson, bóndi á Brennisteðum 1932–1953 hafi hlaðið þær flestar eða endurreist¹⁶ og líklega hefur Sigmundarvarða verið fyrirmýnd hans. Ekki verður séð að vörðurnar á Brennisteðum hafi sérstakan tilgang, en sumar geta þó vísað á veg til sels eða beitarhúsa. Á *Engjahrauni* er varða, kölluð *Spöng*, hlaðin af börnum í hjásetu, sem spengdu hellu í henni, segir í örnenfnaskrá.

Á Stórási, sem ber við loft frá eyðibýlinu **Pórnesi** í Hjaltastaðaþinghá, er myndarleg varða, út og austur af bænum, um 2 m á hæð, ferköntuð og um $0,7 \times 0,7$ m að grunnmáli. Steinþór Eiríks-son smiður og málari, sem ólst upp í Pórnesi, sagði mér að Snorri Pórólfs-son frá Húsey, sem bjó í Pórnesi 1916–1919 (næst á undan Eiríki, fður Steinþórs) hafi hlaðið þessa vörðu. Pórólfur, faðir Snorra, var Ríkarðsson, af Longs-aett, eins og Sigmundur Long og bræðurnir Finnur málari og Ríkarður skurðmeistari. Hjá Snorra kemur listhneigðin fram í vörðuhleðslu. Önnur varða, álíka há, er á Vörðuhrauni, beint fyrir ofan Pórnes, og blasir við frá Sandbrekku. Steinþór sagði hana ófullgerða. Beitarhús voru þarna í fjallinu, og líklega hafa vörðurnar átt að vísa veginn þangað.

Á **Vörðuhrauni** austan við *Eiríksvatn* og austur af bænum **Ekru** í Hjaltastaðaþinghá, er tignarleg varða, nafnlaus, raunar sú best gerða sem ég hefi séð á Úthéraði. Tilsýndar líkist hún mjóum turni. Hún er þó aðeins um 2 m á hæð, en stendur á um fetsháum kletthrygg og gæti hafa verið um 2,5 m, því að nokkrir hellustinar og einn hnnullungur (toppsteinninn) liggja í kringum hana. Hún er reglugæla ferköntuð, með völdum hornsteinum, öll næstum jafnbreið, um 50×75 sm. Að norðan og austan er varðan mjög þakin gráum skófum. Núverandi ábúendur kunna engin skil á þessari vörðu, en böndin berast að fyrr nefndum Snorra Pórólfsyni, sem flutti úr Pórnesi í Ekru og bjó þar 1919–1920, er hann lést. Beitarhús voru skammt innan og neðan við þetta hraun, sem enn eru skýrar tættur af.

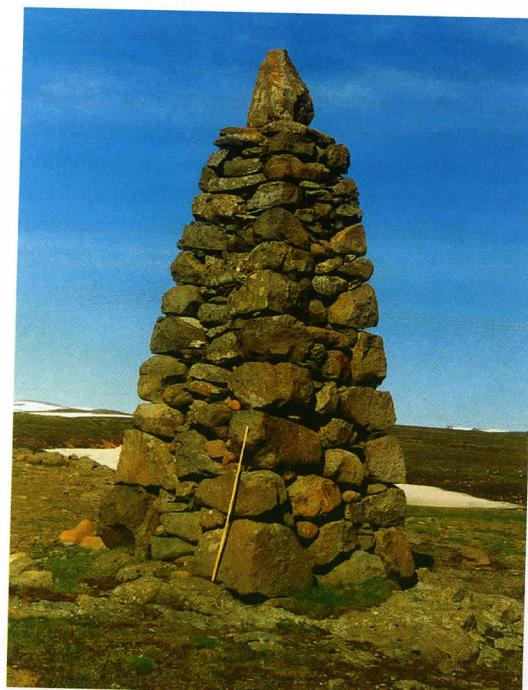
Varða á Vörðuhrauni, Ekru, 26. 9. 2000.

Vörður á Fjarðarheiði

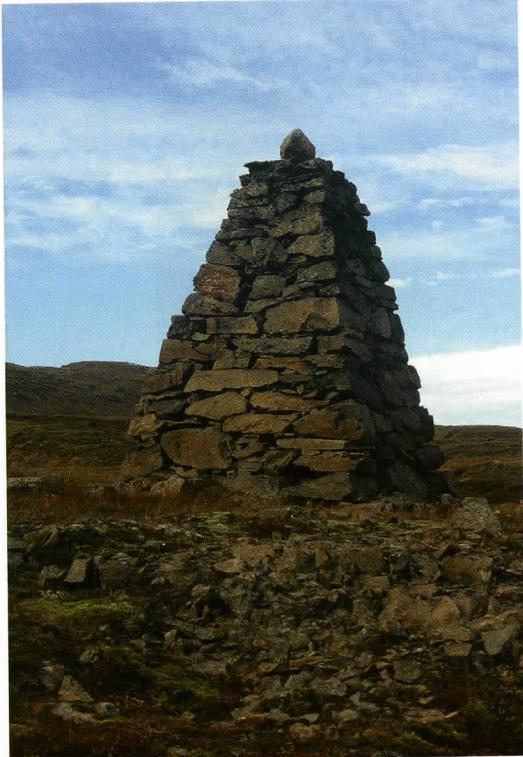
Veglegustu vörður, sem mér er kunnugt um á Austurlandi utan Fljótsdals, eru við sinn hvorn enda hinnar gömlu leiðar yfir Fjarðarheiði. Þær eru listavel mótaðar og hlaðnar, og hafa eflaust verið byggðar í þeim tilgangi að vísa á veginn yfir heiðina.

Alkunn er **Brúnavarðan**, á Norðurbrún (Vesturbrún), skammt norðan þjóðvegar. Þar er sjónskíf og stansa þar margir og njóta útsýnar yfir Héraðið. Þessi varða er um 3,5 m á hæð (þar af toppsteinn um 50 sm), ferhyrnd, píramíðalaga, um $1,5 \times 1,5$ m að grunnmáli, vel hlaðin, sumpart að því er virðist úr tilhöggnu grjóti, einkum hornsteinar. Á næstu hjöllum fyrir neðan eru tvær vörður með svipuðu lagi, en breiðari og lægri, grunnflötur um 2×2 m og hæðin 2,2–2,5 m, en á þær vantar toppsteina. Þær eru allar í beinni stefnu þvert upp hlíðina.¹⁷ Austan heiðar, efst í **Stafdal**, er a.m.k. ein varða af sömu gerð, listilega hlaðin, úr hellugrjóti sem er á staðnum. Hún er um 3 m á hæð og 2,5 m að grunnmáli. Þessi varða víesar á gömlu reiðleiðina, sem lá mun norðan en núverandi vegur, norðan við Heiðarvatn. (Líklega er önnur álíka varða á heiðarbrún, sunnan við Stafdalsfell, þó ég sæi hana ekki; e.t.v. hrúnin).

Ekki hef ég fundið neinar beinar heimildir um þessar vörður á Fjarðarheiði, en almennt er talið að þær hafi verið hlaðnar af vegagerðarmönnum um aldamótin 1900. Páll Jónsson vegfræðingur stóð fyrir lagningu fyrsta varðaða reiðvegar yfir heiðina sumarið 1893.

Brúnavarða á Fjarðarheiði, 13. 7. 1989.

Stafdalsvarða á Fjarðarheiði,
17. 9. 2005.

Auk sjálfra vegabótanna höfðu þeir félagar hlaðið eða endurbætt 74 vörður á heiðinni, og var það nýbreytni Páls, að hann tölusetti þær allar, svo að menn gætu séð, þótt dimmviðri væri á, hvar þeir voru staddir á heiðinni. Var talið vestan frá, og tala hvírrar vörðu máluð á efsta stein á vesturhlíð, svo að þetta sýndi einnig áttir. Þar sem stefna vegarins breyttist, voru að auki vegvísar í hverri vörðu, fleygmyndaðir steinar sem sköguðu nokkuð út úr hleðslunni.¹⁸

Þetta eru greinilega allt aðrar og miklu minni vörður en þær sem hér eru til umræðu. Í smágrein í Austra haustið 1893 eftir Vigfús Ólafsson í Fjarðarseli, bendir hann á að Páll hafi aðeins varðað veginn „brúna á milli“, en helst þyrfti vörðuröðin að ná frá Fardagafossi ofan að Neðra-Staf, annars sé ekki víst að menn hitti á veginn í dimmviðri. Beinir hann þeim tilmælum til sýslunefnda að þær láti bæta við 20–25 vörðum báðum megin heiðar. Líklega hafa sýslurnar orðið við þessum tilmælum, og látið byggja þessar stóru vörður á næstu árum, til að vísa á veginn yfir heiðina.¹⁹ (E.t.v. má finna eitthvað nánar um það í blaðinu).

Helgi Gíslason getur um vörður Páls í vegagerðarsögu sinni, en minnist ekki á stóru vörðurnar.²⁰ Vegna þess hve

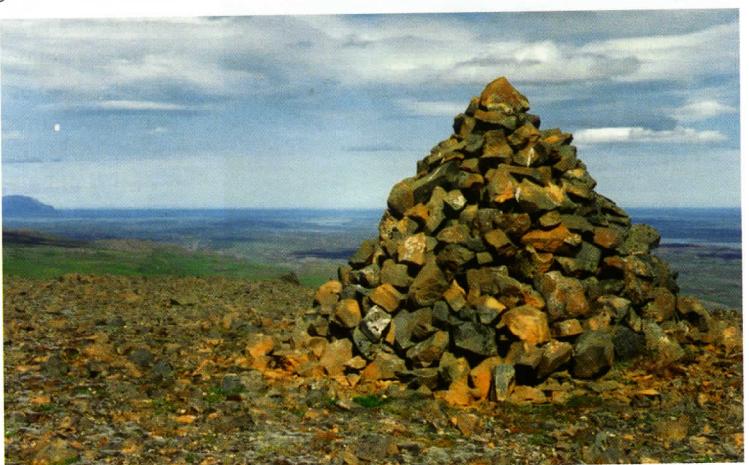
langt er á milli stóru varðanna hafa þær varla getað notast nema í björtu veðri. Á Kötluhrauni, nálægt miðri heiði, eru þrívorður, að sögn Páls Pálssonar.²¹

Endurvakning vörðuhleðslu

Undir lok síðustu aldar kom upp áhugi á því að endurvækja þessa forn list. Upphafsmáður hér eystra var Sveinn Einarsson hleðslumaður á Egilsstöðum, sem hlóð vörður á nokkrum stöðum, m.a. á klettaás austur af *Fossvöllum* í Jökulsárhlið. Sú varða er nærrí hringlaga, um 2 m há, og um 2,5 m í þvermál neðst. Ofan á henni er steinsteypt hella, og taldi Sveinn að það tryggði endingu hennar. Eitt síðasta hleðsluverk Sveins var að byggja vörðu á *Hrjótarfelli*, ofan við fæðingarbæ sinn, Hrjót í Hjaltastaðaþinghá, árið 1991. Svo furðulega vildi til að hluti hennar hrundi 1996, og síðan var hún endurbyggð sumarið 1997, undir stjórn Þórarins, sonar Sveins. Var þá sett í hana vangamynnd af Sveini á rauðum steini, sem Páll á Húsafelli hafði gert. Varðan er nú um 2 m á kant og um 2,50 m á hæð. Áætlað var að í hana hefðu farið um 25 tonn af grjóti.²²

Pegar vestnorrað kvennaþing var haldið á Egilsstöðum í ágúst 1992, var Sveinn fenginn til að hlaða vörðu á kletti við Grunnskólann. Luku konurnar við hleðsluna, lögðu toppstein og festu áletrað spjald á vörðuna. Varðan er úr aðflutum hellum, með svipuðu lagi og vörðurnar á Fjarðarheiði, og með stórum toppsteini. Sveinn hlóð einnig minnisvarða í vörðuformi, að hluta til úr stuðlabergi, um Jóhann Magnús Bjarnason rithöfund í Kanada, hjá Meðalnesi, og um Pál Ólafsson skáld, við vegamótin hjá Hallfreðarstöðum.²³

Vörður í mannsmynd hafa líka verið reistar, svo sem *Bárður Snæfellsás* á Arnarstapa og *Kleifabúi* við Kleifaheiði á Vestfjörðum. Sú síðarnefnda var byggð af vegavinnumönnum sem lögðu veginn yfir heiðina um 1950 og átti að tákna alþingismann heraðsins.

Landmælingavarða á Rangárhnjúki, Fellum, 21. 7. 1989.

Arið 1994 stofnaði Philip Vogler, kennari á Egilsstöðum, *Áhugahóp um vörður og fornar fjallleiðir á Austurlandi*, og efndi til ráðstefnu um vörður á Egilsstöðum 29. apríl 1995, þar sem haldin voru nái erindi um þetta efni, þar á meðal sögulegt yfirlit Árna Björnssonar þjóðháttarfæðings. Mætti þar um 50 manns. Dagana 15.-16. júlí hélt hann svo verklegt námskeið um vörðuhleðslu í Borgarfirði eystra, þar sem hressst var upp á vörður við gamlar götur á *Gagnheiði* yfir til Breiðuvíkur. Leiðbeinendur voru þeir Benedikt Björnsson á Húsavík og Birkir Fanndal í Reykjahlíð, sem þá hafði byrjað að endurreisa vörður á Mývatnsöræfum. Þátttakendur voru um 30. Í framhaldi af þessu setti hópurinn saman 100 bls. fjölrít: *Fornir fjallvegir á Austurlandi*, með ellefu kortum, sem seldist í um 250 eintökum. Priðja útgáfa, endurbætt, kom út vorið 1997. Þar birtust erindin sem haldin voru á ráðstefnunni og lýsingar á um 210 fjallvegum. Bragi Björgvinsson og Magnús Hjálmarsson önnuðust efnissöfnun, en Guðrún Gunnarsdóttir tölvusetti.²⁴

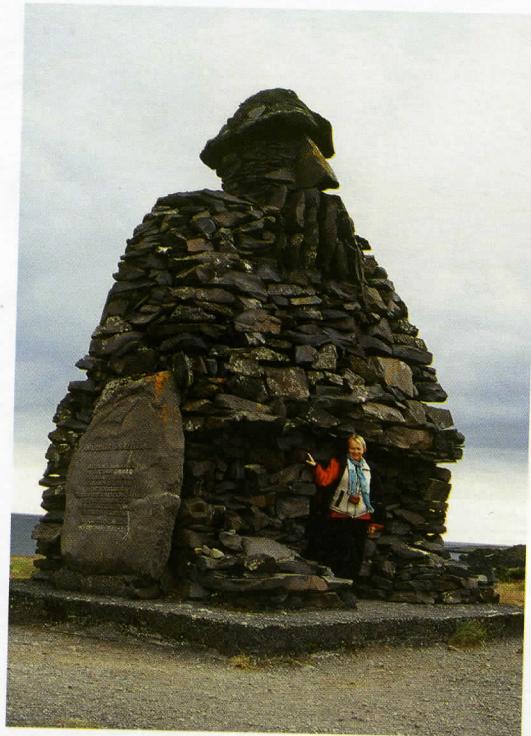
Pann 19. apríl 1997 var svo haldin önnur ráðstefna um sama efni á Reyðarfirði, með sex framsöguerindum. Hugur þeirra vörðuáhugamanna hefur síðan beinst að því að koma efni þessa fjörlitaða heftis til útgáfu í bók, en það hefur enn ekki tekist. Hins vegar komu um aldamótin út þrír bæklingar með leiðarlýsingum yfir Eskifjarðareiði, Berufjarðarskarð, Stuðlaheiði og Reindalsheiði, og lagði Guðjón Sveinsson rithöfundur til mest af efni þeirra.

Sumarið 1994 gekkst Kvenfélög Skriðdæla fyrir því að endurhlaða vörður og vegbýr á leiðinni yfir *Hallormsstaðaháls*, milli Geirólfssstaða og Hallormsstaðar, en vegur þessi var gerður á árunum kringum 1890 og endurbættur 1924, en samt voru flestar vörður fallnar og torfvörður, sem voru nokkrar á leiðinni, voru alveg horfnar.²⁵

Haustið 2002 var stofnað Vörðuvinafélag í Gnúpverjahreppi á Suðurlandi, með það markmið að endurhlaða vörðurnar á Sprengisandsleið, úr Þjórsárdal norður í Bárðardal, sem Eiríkur Sigurðsson á Sandhaugum og fleiri Bárðdælingar hlóðu árið 1905. Upphaflega voru þetta 425 vörður, og 402 voru hlaðnar upp af félagsmönnum, sem luku því verki haustið 2006.²⁶

Skemmtilega útfærslu á vörðuhefðinni er að finna í Borgarnesi, þar sem keilulaga vörður úr rauðbrúnu, tillöggnu grjóti, vafðar keðjum, eru til minja um Egil Skallagrímsson.

Að stofni til erindi, haldið á málþingi um vörður og vörðuhleðslu á Egilsstöðum 29. apríl 1995. Aukið og endurritað í mars 2011. Allar myndir eru teknar af greinarhöfundi.

Bárðarvarði á Arnarstapa, Snæfellsnesi, 1. 8. 2009.

Heimildir

1. Hrafnkels saga Freysgoða, 2009, bls. 20.
2. Hjörleifur Guttormsson: Árbók F. í. 2002, bls. 96.
3. Ásmundur Helgason: Á sjó og landi, bls. 198.
4. Ágúst H. Bjarnason, munleg heimild.
5. Páll Pálsson: Þúsund ára skipulag. Glettingur 16 (3), 2006.
6. Þórarinn Þórarinson: Vörður og línur í landnámi Ingólfss. Fornir Fjallvegir á Austurlandi, 1997.
7. Jón Gauti Jónsson: Ódáðahraunsvegur hinn forni. Lesarkir Náttúruverndarráðs, nr. 7. Rvík 1981.
8. Landið þitt, 2. bindi, 1981.
9. Árni Björnsson: Vörður. Fornir fjallvegir á Austurlandi, Eg. 1997, bls. 69-75.
10. Magnús Stefánsson: Völvuleiðið á Hólmahálsi. Glettingur 12 (2), 2002.
11. Fríluftskart Sirdal, 1:40.000. Lister Fríluftsráð, 2010.
12. Fornir fjallvegir á Austurlandi, 1997, bls. 55.
13. Sigurður Aðalsteinsson: Mynd og frétt í Morgunbl., 25. júlí 2000 og 11. maí 2003.
14. Hjörleifur Guttormsson: Austfjarðafjöll. Árbók F. í. 1974, bls. 110.
15. Sigurður Jónsson: Ljósir bleittir á liðinni æfi. Heima er bezt 20 (4), apríl 1970, bls. 134-140.
16. Sveitir og jarðir í Múlapíngi, II, bls. 270.
17. Ferðálysingar H.Hg. 13. 7. 1989 og 4. 9. 1998.
18. Jón Helgason: Orð skulu standa. Rvík 1971, bls. 80.
19. Vigfús Ólafsson: Fjarðarheiði. Austri 3 (33), 1893.
20. Helgi Gíslason: Vegagerð og brúarsmið í Múlasýslum ... Múlapíng 15. 1987, bls. 9.
21. Páll Pálsson: Þúsund ára skipulag. Glettingur 16 (3), 2006.
22. Sævar Sigbjarnarson: Varðan á Hrjótarfelli. Glettingur 16 (3), 2006.
23. Sigurjón Bjarnason, Glettingur 16 (1), 2006 og Skúli Björn Gunnarsson, Glettingur 13 (2), 2003.
24. Ritfregn í Glettingi 8 (2-3), 1998.
25. Jónína Zophoniásdóttir á Mýrum, í ritinu Fornir fjallvegir á Austurlandi, 1997, bls. 93-94.
26. Morgunblaðið, 21. nóv. 2006.